

Cuprins

Introducere	9
Morala de sclavi	33
Platonism și creștinism	73
Credință și rațiune	111
Cunoașterea lui Dumnezeu	147
Problema răului	179
Moartea lui Dumnezeu	213
Încheiere	245
Bibliografie	249

Introducere

Relatări ale unor filosofi greci, la zenit în timpul vieții sale, și imediat apoi, atestă, cu privire la Origene, fie spre elogiare, fie spre denigrare, o mare diversitate a modurilor și a sferelor manifestării spirituale. O însemnare particulară este de făcut, în cadrul acesta, despre Porphyrios, autor al unor rânduri defavorabile creștinismului și conștiinței care îl crede pe Hristos, precum și a textelor sacre ale religiei revelate. Acuzele rămân, însă, departe de a-și găsi legitimare adevărată, absența vreunui considerent rațional determinând coborârea la o manieră facilă a invectivei și calomniei direcționate, mai ales, către abordările alegorice ale literii Scripturii.

Origene, pe care Porphyrios „zice că l-a cunoscut încă de tânăr”¹, este vizat mai cu seamă. Totuși, strădania denigrării și a desconsiderării sfârșește, abia perceptibil, în loc de umilire, în apoteoză. La aceasta se ajunge, indiferent că se pleacă

---

¹ Eusebiu de Cezareea, *Istoria bisericească*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1987, p. 242.

de la unele aspecte, ce apar ca lămurite, sau de la altele, care presupun dualități, cum este cea dată de apartenența lui Origene la creștinism (care, în ochii unui filosof păgân, nu se poate înfățișa decât ca blamabilă), concomitentă competenței sale remarcabile în materie filosofică. Auditor al lui Ammonius, Origene și-a însușit gânduri ale acestuia, ce i-au servit asamblării conceptuale a propriei filosofii, precum și dezvoltării capacității generale de scrutare în profunzime a întregului domeniu al filosofiei. Aceleași informații, date de Porphyrios, arată că, ulterior, Origene s-a abătut de la preceptele maestrului său. I-a fost fidel lui Ammonius „în ceea ce privește familiarizarea cu științele în general”, dar, „potrivit dreptei orientări în viață, el a urmat un drum cu totul opus. De fapt, Ammonius era creștin, fiind crescut de părinții săi în învățături creștine; dar, după ce a început să cugete și să adâncească filosofia, s-a întors, curând, spre un stil de viață mai apropiat de legile cugetării. În schimb, Origene era elin, crescut în studii elinești, dar, cu timpul, va cădea în îndrăzneala barbară. (...) În viață, (...) el s-a comportat ca un creștin, contrar legilor rațiunii; dar, cât despre părerile despre lume și despre Dumnezeu, el le-a grezizat, înlocuind părerile grecilor cu niște fabule stranii.”² Porphyrios sugerează, în plus, că, filosofic, Origene este dator păgânismului, dialogurile platoniciene fiindu-i sursă pentru conținutul teologic, iar stoicismul, pentru forma alegorică.

O negație neîntârziată este pusă de Eusebiu asupra celor ce se pot afla din scrierea lui Porphyrios: „căci ce altceva ar fi grăit cel ce avea să scrie împotriva creștinilor decât să mintă ?”³ Îndeosebi referința privind trecerea la creștinism a lui

---

² Ibidem.

³ Ibidem, p. 243.

Origene și la păgânism a dascălului său este obiect al contestației. În realitate, conform lui Eusebiu, întreaga viață a lui Origene s-a desfășurat neîntrerupt sub semnul creștinismului; la fel, Ammonius și-ar fi păstrat sufletul în orizonturi creștine, fapt certificat de lucrări ajunse vestite, cărora le era autor, între care una *Despre legătura dintre Moise și Iisus*. Cât „despre largile lui cunoștințe în științele profane (...), Origene însuși” afirmă, „într-o epistolă (...): «De când mă dedicasem cu toată ființa științei Cuvântului (...), au început să vină alături de mine atât eretici, cât și oameni învățați în științele grecești și, mai ales, în filosofie; de aceea, am socotit că trebuie să cercetez atât învățăturile ereticilor, cât și soluțiile pe care filosofii s-au legat să le dea pentru aflarea adevărului. Am făcut acest lucru urmând pilda lui Panten (...), ca și exemplul lui Heracla (...), găsindu-l eu însumi alături de dascălul în științe profane, pe care l-a audiat cinci ani înainte ca eu să fi început să-i ascult lecțiile.» (...) Iată, dar, ce a zis Origene ca să-și justifice deprinderile în domeniul literaturii elinești.”⁴

Un demers care, urmând tezelor lui Porphyrios, caută a-l arăta pe Origene ca exponent al filosofiei elene nu poate avea ca început și încheiere decât reducăționismul. Efectiv, este vorba de mărginirea la un număr de note particulare, ce pot fi subliniate în cuprinsul meditației origeniene. Acestea li se atribuie, abuziv, un ascendent în fața altora, de o importanță, în realitate, deloc mai mică, certificând o atitudine de respect la adresa învățăturilor Bisericii, de înscriere pe linia tradiției creștine. Este drept că, în legătură cu unele teme ce trasează frontiera dintre filosofie și religie, Origene propune răspunsuri a căror natură este exclusiv filosofică. Numai că formulările, în asemenea cazuri, nu conțin o necesitate anulând

---

⁴ Ibidem, pp. 243-244.

orice opoziție, ci exprimă raporturi posibile ce îngăduie dubiul, variante ale unora egal îndreptățite. Oricum, dincolo de distincții ori analogii, se arată ca incontestabilă valoarea considerațiilor filosofice făcute de Origene. Apelul la filosofie este justificat de faptul că ea putea constitui un mijloc prin care culturii grecești să-i fie apropiat creștinismul. Conceptele și construcțiile sale erau pasibile de a fi, apoi, folosite în scopul infirmării doctrinelor neconforme revelației.

Perspective ilustrând opțiunea împotrivirii la origeneism, ce au ca resort silința răstălmăcirii textelor alexandrinului sau a cunoștințelor lăsate de istorici despre el, vor să impună credința după care ceea ce face din Origene un eretic este chiar abuzul de filosofie. De partea cealaltă, o poziție apologetică înclină către atenuarea sensului cuvintelor porphyriene despre specificul grecesc al gândirii lui Origene, cuvinte considerate arbitrare. La Origene sunt, într-adevăr, de intuit în unele alineate, pronunțate ecouri dinspre filosofia elenă. Este, totuși, la fel de adevărat că fundamentul concepției sale de ansamblu este luat din creștinism; „căci trebuie crezut numai acel adevăr care nu diferă întru nimic de tradiția bisericească și apostolică”.⁵ Cu toată certa sa însemnătate, recursul la ideile învățăturilor păgâne este departe de a fi decisiv. Sunt de aflat, în scrisul lui Origene, destul de frecvente poziționări critice în raport cu meritele înțelepciunii Greciei. Altfel decât cele ale lui Philon sau Clement, creațiile sale conțin, pe alocuri, expresii neprielnice filosofiei (apreciată, în asemenea ocazii, ca înșelătoare și asociată ignoranței), traducând o atitudine mai rezervată, în comparație cu aceea a celorlalți alexandrini.

---

⁵ Origene, *Despre principii*, în *Scrieri alese III*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982, p. 38.

A se servi de filosofie nu e, pentru creștinism, decât o metodă hermeneutică în abordarea textului biblic, un auxiliar totuși necesar; științele ce însoțesc filosofia sunt recomandate de Origene ca propedeutică, tot Scriptura fiindu-i sursa cunoașterii veritabile. El subliniază, într-o scrisoare adresată unui discipol, necesitatea studierii acelor științe: „După cum bine știi, numai prin sânguință și prin cultivarea unor înclinări și deprinderi bune se poate omul înțelepți, numai în chipul acesta poate fi cu puțință realizarea așa-zisului scop ultim propus de el în viață. Din aceste bune înclinări, ai putea ajunge un desăvârșit jurist roman ori un filosof din secta celor mai celebri filosofi greci. Eu, însă, aș prefera să-ți închizi întreaga putere a talentului în cele ale creștinismului și încă s-o faci în mod creator. În acest scop, ți-aș dori să aduni din toate domeniile care să-ți fie de folos în documentarea ta creștină; de pildă, chiar din geometrie și din astronomie, care se vor dovedi foloșitoare la explicarea sfântelor Scripturi; aceasta, pentru că, după cum spun ucenicii filosofilor despre geometrie și muzică, despre gramatică, retorică și astronomie sunt auxiliarele filosofiei, tot așa (...) zicem și noi că și filosofia ne este de folos în creștinism.”⁶ Deși, cu referire la filosofia greacă, lasă a se întrevădea trăiri duale, intensitatea preocupării lui Origene față de acest domeniu este incontestabilă.

Un loc de seamă în cunoștințele predate discipolilor era rezervat științelor profane. Numai gândurile ce neagă (supra)-ființa și posibilitatea cunoașterii lui Dumnezeu, precum cele epicuriene, apreciate ca dăunătoare, sunt înlăturate de tezele sale. Prima perioadă a manifestărilor lui ca scriitor și pedagog

---

⁶ Origene, *Filocalia*, în *Scrieri alese II*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982, p. 354.

este cea în care interesul pentru viețile și doctrinele elinilor este mai pronunțat. O realitate dovedită chiar de titlul unei lucrări, marcantă pentru perioada aceasta și pentru întreaga operă origeniană: *Peri Arhon*. Este un studiu cu semnificația unui efort de conciliere între religia creștină și filosofie. În iubirea de înțelepciune a grecilor, Origene vede sursa unor argumente de folosit în disputa cu gnosticismul. Cu mijlocirea unor concepte filosofice, caută a întări veridicitatea celor revelate de Hristos și de apostoli, supuse denaturării în fantasmagorii gnostice. În *Despre principii*, asistăm la cea dintâi inițiativă în direcția unei expuneri ce relevă dificultăți și caută rezolvări, cercetând până la esențe anumite puncte care alcătuiesc temelia ideatică a creștinismului. Nu trebuie uitat că o învinuire, ajunsă uzanță, de care au parte creștinii dinspre păgâni, vizează un presupus fanatism și o pretinsă ignoranță. Rezultatul nu ar fi altul decât îndepărtarea de preocupările și de formele abordării specifice culturii elene. Opera în discuție apare ca o combatere atentă a unor asemenea reproșuri. Trăsăturile și nuanțele definiției creștinismului sunt redată și examinate în ideea că pot alcătui un ansamblu structurat, cu respectarea criteriilor și a parametrilor pe care filosofia greacă pune preț.

Considerației vădite aici în legătură cu filosofia îi ia locul o adversitate, în unele pagini chiar severă, la adresa unora dintre curentele ei, într-o scriere ulterioară: *Contra lui Celsus*. Se găsește reflectat, în rândurile sale, *un gând favorit al opozițiilor creștinismului; anume, că filosofia se distanțează, stânjenită și indignată, de mesajul lui Hristos*. Față de așa o aleasă atitudine, Origene reacționează aducând aminte de judecata platoniciană conform căreia înțelepciunea este sinonimă cunoașterii celor eterne, a celor temporale și a principiilor pe care toate se întemeiază. O judecată a căreia i se poate

asocia definirea biblică a înțelepciunii ca manifestare a puterii spirituale. Pentru oricare dintre accepțiuni s-ar opta, prețiozitatea se arată ca ridicolă, căci adevărata înțelepciune, provenind din spirit, nu are a se teme de vreo închipuită pată. Înțelepciunea nu poate fi contrară și nu poate fi rece față de creștinism, sentimente de stânjeneață și indignare neavând ce căuta în relația aceasta. Ignoranța, ci nu înțelepciunea, le este cauză erorii și amăgirii din care s-ar putea naște sentimentele acum notate. „Numai știința și adevărul care provin din înțelepciune sunt temeiul sigur al existenței. Dacă ai să numești filosof, în ciuda definiției de filosof, pe unul care-și susține părerile cu argumente sofistice, vom spune că acel înțelept (...), după a lui zisă înțelepciune, va putea respinge cuvintele lui Dumnezeu, (...) înșelat și rătăcit în argumentațiile și sofismele lui. (...) De aceea, (...) la unii ca aceștia, este vorba, mai curând, de o lipsă de cunoaștere decât de înțelepciune.”⁷

Creștinismul vorbește, pentru suflet, despre o eternitate în fericire (dată de libertate, de comuniunea neîntreruptă cu spiritul). La împăcarea ultimă cu sine și însușirea deplină a valorilor Cuvântului, ajung conștiințele ce au tins către a-și spiritualiza timpul, după cum, de asemenea, ajung și toate celelalte, mulțumită unei iubiri infinite. Alăturarea de o asemenea finalitate a vreuneia dintre cele concepute într-un mediu filosofic (cel grecesc sau altul) nu duce, după Origene, decât la concluzia superiorității creștinismului. O superioritate provenită din adevăr, din acordul cu suflete urmărind purificarea, prin trăiri și acte conforme binelui, și cu spiritul care le inspiră, fiindu-le scop. A găsi indicii grăitoare care să ateste, pentru învățăturile rămase printre fenomene sau lipsite de

---

⁷ Origene, *Contra lui Celsus*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1984, p. 221.

revelație, o mai mare forță de surprindere (în raport cu aceea a creștinismului) a realităților, temporale sau eterne, este simplă închipuire. Este perfect inutilă orice încercare de numire a unei valori ce unește cu spiritul și a cărei stigmatizare, implicită ori tranșantă, să fie prezentă în gânduri creștine. Pentru creștinism, este de neconceput un gest superior aceluia de abandonare a propriului suflet spiritului, întru libertate. Tacită în asemenea cadre, admiterea revelației este temelia comuniunii cu Dumnezeu. La ea se ajunge (prin intermediul Logosului, devenit prezent ca om, înțelepciune teandrică) începându-se de la existențe finite.

Unele filosofii grecești, anulând transcendența, afirmă identitatea dintre lume ca întreg și Dumnezeu. Adevărul unei asemenea concepții ar presupune, însă, o atribuire a caracterului spiritual nu doar ansamblului, ci și componentelor. Ceea ce s-ar traduce în disocierea stării de libertate, de facultățile aferente limbajului articulat, adică în recunoașterea chiar pentru regnul animal a trăsăturii în cauză. S-ar putea adăuga cel vegetal, intrând în discuție până și mineralele. Asupra acestui câmp de reflecție s-ar abate inferarea necesității ca, ansamblul fiind Dumnezeu, și componentele să fie. Însă, „pe acestea, nici măcar cei care afirmă că lumea este Dumnezeu nu le susțin că sunt dumnezeiești”⁸, deși trebuie spus că „până și în cele necuvântătoare a fost sădit ceva mântuitor”⁹.

Se produce, cum reiese din considerații de felul celor evocate, o anumită modificare a poziției origeniene relativ la filosofie. Utilizarea filosofiei nu lipsește, totuși, nici din cuvintele ce alcătuiesc combaterea lui Celsus. Sunt, printre ele, unele care îi recunosc epicurismului statutul de nucleu al creației lui Celsus; altele, în schimb, par a indica natura platoniciană a

---

⁸ Ibidem, p. 320.

⁹ Origene, *Filocalia*, ed. cit., p. 331.

aprecierilor lui. În măsura în care teza dintâi se impune, este deschisă calea folosirii unor contraargumente abundent puse la dispoziție de stoicism sau platonism. În pofida frecvențelor trimiteri către asemenea teze filosofice, Origene adoptă, în scrierea împotriva lui Celsus, o poziție mai degrabă circumspectă în ceea ce privește filosofia. Însă, nu neapărat ostilă, căci, spune el, „noi îndemnăm și pe filosofi (...) să îmbrățișeze Evanghelia, trecând în rândurile noastre”.¹⁰ O profundă reflecție asupra marginilor inerente din relația creștinismului cu filosofia este ceea ce transpare din fragmente ale operei acesteia.

Alături de Porphyrios, Celsus este unul dintre cei mai însemnați gânditori anticreștini ai timpurilor patristice. Nu există, pentru un demers de asamblare și cuprindere a tezelor sale, un alt punct de plecare decât cele transmise de Origene. În afara fragmentelor reproduse de Origene, în lucrarea dedicată combaterii lui, nimic nu stă la îndemâna unei cercetări prezente. Cunoștințele deținute de alexandrin despre acest personaj au un grad de aproximativ. „Eu”, scrie Origene, „am auzit vorbindu-se că au existat doi Celsus epicurei: unul sub Nero, celălalt sub Marcu Aureliu și după el.”¹¹ Are încredințarea aceasta, a legăturii dintre Celsus (cel a cărui lucrare este obiect al polemicii origeniene pare a fi cel de-al doilea dintre cei consemnați) și Epicur, în temeiul câtorva fragmente. Conținutul lor sugerează ideea provenienței epicureice. Așa este cazul cu lămurirea faptului aparițiilor lui Hristos ulterior învierii, pentru care Celsus apelează la teoria halucinației, proprie lui Epicur.¹² Aceeași sorginte, epicureică, este atribuită

¹⁰ Origene, *Contra lui Celsus*, ed. cit., p. 322.

¹¹ Ibidem, p. 35.

¹² „Ca și cum ar fi posibil (...) să existe o înfățișare «ca viu» a unui mort, Celsus adaugă, în stil epicurean: «va fi avut cineva un vis

de Origene aserțiunii având obiect manifestarea Logosului ca unul dintre oameni, pe care Celsus o neagă chiar ca posibilitate. Simultan remarcilor acestora, Origene notează, însă, și constanța care caracterizează revenirea, în paginile oponentului său, a trimerilor la Platon, a reformulărilor după dialogurile sale ori a preluărilor fidele. Este probată, în felul acesta, tendința lui Celsus de a se conforma platonismului, într-o serie de privințe, exprimând, relativ la descoperitorul lumii Ideilor, prețuire, creditarea cu un mare dar al cunoașterii.

Întregii învățături a lui Origene i se poate găsi fundament în reflectia asupra temei libertății. Oricărei existențe înzestrată cu rațiune (ca efect al unui act creator divin) îi e, implicit, constitutivă libertatea. Pe urmele acesteia, vine eventualitatea despărțirii de transcendent, care se și produce efectiv. Ceea ce despărțirea aceasta a generat a fost, primordial, apariția domeniului sensibilelor, finalitatea creării lumii acesteia constând în asocierea cu raționalul a corporalității. Devin posibile, ca rezultate, valorificarea facultății liberului arbitru și expierea culpei izolării în raport cu spiritul. Punctul esențial al filosofiei origeniene, în jurul căruia gravitează totul, este, așadar, libertatea. Nu este nimic exagerat în a se afirma că o preocupare mai intensă decât oricare alta, perceptibilă în opera alexandrinului, este aceea de a-i conferi însemnătatea cuvenită libertății sufletului omenesc. Un gând ce se opune cu deosebire gnosticismului. Delimitarea între o fire sortită, independent de alegerile ei, eliberării, și o alta, predestinată sclaviei eterne, este consemnată ca semnificând, pentru libertate, anularea.

după o anumită dispoziție sau de dragul unei dorinți într-o credință rătăcită, va fi avut o arătare imaginară»; și, povestind mai departe această istorie, adaugă: «lucru care s-a mai întâmplat la mulți alții». (...) Așadar, după ce a murit – zice Celsus – Iisus ar fi prezentat o pretinsă înfățișare a rănilor primite pe cruce, iar nu una reală a trupului rănit.” (Origene, *Contra lui Celsus*, ed. cit., pp. 149-150).